

ДИСКУСИЯ
ПО ВЪПРОСА ЗА СПАСЯВАНЕТО НА БЪЛГАРСКИТЕ
ЕВРЕИ ПРЕЗ ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА,
НА ОБЩОИНСТИТУТСКИЯ СЕМИНАР
„АКТУАЛНИ ПРОБЛЕМИ НА ИСТОРИЯТА И ИСТОРИОГРАФИЯТА“,
25.06.2013

В хода на семинара на 4.06 и на 25.06.2013 бяха изказани следните основни тези по въпроса за спасяването на българските евреи, чиято седемдесета годишнина се отбелязва тази година. Темата за съдбата на евреите в българските земи и за отношението на българското общество към евреите по време на Втората световна война отразява изключително важни събития с добре изразено място в българската история. Тези събития имат и голям обществен резонанс, който се проявява периодично, особено по време на юбилейни годишнини. Същевременно темата е подвластна на политическите императиви на времето последвало събитията от 1940-1944 г., императиви, които силно влияят върху интерпретирането ѝ. Тя е натоварена с конюнктурни оценки, представяна е едностранчиво, както в годините на комунистическия режим, така и в годините на прехода. В първия случай тя основно е използвана за политическо легитимиране, а във втория – като съществен елемент от битките за овладяване на историческата памет.

В много отношения моментната политическа актуалност на темата е отклонявала вниманието на изследователите от съществени въпроси, свързани с нея, като този за историческия контекст при който става възможно преследването и спасяването на българските евреи, за ролята на политическия елит и на печата за налагане на противоеврейските мерки, за процеса на спасяването и за ролята на различните участници в него.

Историческата наука не се занимава само с хубавото от миналото, а с цялостната картина на процеси и тенденции, на събития и прояви. От тази изходна позиция безспорен факт от българската история от 1943 г. е, че има решение на едно назначено от царя правителство и че има направено под външен натиск участие на български административни власти в политиката на депортация. Същевременно, различни среди и личности, в значителна степен спонтанно, всяка от своя идейна и политическа позиция изявяват своето несъгласие с противоеврейските мерки на администрацията и през пролетта на 1943 г. се обявяват ясно и категорично против депортирането на български евреи. Техните действия, израз на тяхната активна гражданска позиция, извеждат въпроса за съдбата на евреите от сферата на секретност и премълчаване в политическото и в общественото пространство. Така става възможно през март 1943 г. депортацията на

българските евреи да се осуети, а през май 1943 г. обществеността да бъде алармирана за преследването на евреите.

В акцията по защита на българските евреи и по отлагане на депортацията, известна с общото название „спасяване на българските евреи“, участват различни обществени групи и среди, институции и отделни лица между които група общественици и административни лица от Кюстендил, подпредседателят на 25-то Обикновено народно събрание Димитър Пешев и група депутати, Светият синод на Българската православна църква и особено митрополитите Стефан Софийски и Кирил Пловдивски, отделни общественици, дейци на комунистическото движение, представители на еврейската общност и др. Решаваща е и ролята на основния фактор в държавата – цар Борис III.

Спасяването на българските евреи е забележителна проява от обществено-политическата история, израз на активна обществена позиция. В същото време въвеждането на антисемитско законодателство, осъществяването на противоеврейска пропаганда и репресивни мерки е дело, което е пряко свързано с парламента и с управляващия елит през 1940-1944 г. Не трябва да се забравя, обаче, че още правителството на Д. Божилов през октомври 1943 г. въвежда някои облекчения за евреите в България, а правителството на И. Багрянов се дистанцира от провежданата дотогава антиеврейска политика и предприема стъпки за премахване на антиеврейското законодателство. (На 31 август 1944 г. е приета Наредба за изменение и допълнение на ЗЗН и Закона от 26 август 1942 г., с която се възстановяват еврейските институции и организации). Наредбата-закон за амнистията от 8 септември 1944 г. издадена при правителството на Муравиев амнистира всички престъпни деяния по ЗЗН и Закона за еднократния данък върху имуществата на лицата от еврейски произход.

Преследването и спасяването на българските евреи са факти, които се намират в пряка причинно-следствена връзка и не могат да се изолират едни от други.

Що се отнася до депортирането на евреите от т.нар. „нови земи“ (Беломорската област, Вардарска Македония, Западните покрайнини), намиращи се под германска юрисдикция и предоставени за временно административно управление на българските власти, това е дело, което в много отношения е следствие от неравностойното съюзничество на България с Третия райх, от ангажименти, поемани често пъти под натиск, които са били неизбежни и които българската държава не би могла да отклони, защото тогава последствията биха били много по-тежки както за българските евреи, така и за целия български народ. Макар в тази посока да са направени някои усилия, за съжаление, при тогавашните обстоятелства всяко друго решение е било обречено на неуспех.